

Egyszerre könyvtár és laboratórium

BESZÉLGETÉS A 17. VELENCEI BIENNÁLÉ MAGYAR PAVILONJÁRÓL

Többszöri halasztás után, lapszámunk megjelenésével egy időben, hivatalosan május 22-én megnyitja kapuit a 17. Nemzetközi Építészeti Biennálé Velencében. A magyar pavilon idén is a Ludwig Múzeum Biennálé Irodájának szervezésében, nyílt pályázat eredményeképp valósult meg – de a tervezetthez képest egy évvel később. A halasztás elmúlt egy évéről és az „Othernity – Modern örökségünk újrakondicionálása” című program előkészítéséről kérdeztük a kurátort, Kovács Dániel művészettörténészt, valamint a Paradigma Ariadne alkotóit, Csóka Attila Róbert, Molnár Szabolcs és Smiló Dávid építészeket.

Fotó: DÖMÖLKY DÁNIEL | Szöveg: MARTINKÓ JÓZSEF

A magyar pavilonban résztvevő építészek és épületek:

A-A COLLECTIVE (Lengyelország/Dánia/Svájc)
 – Országos Villamos Teherelosztó Központ
 ARCHITECTURE UNCOMFORTABLE Workshop
 (Magyarország) – külső-kelenföldi református templom
 b210 (Észtország) – OKISZ-székház
 BUDCUD (Lengyelország) – Domus áruház
 KONNTRA (Szlovénia/Észak-Macedónia/Horvátország)
 – Dob utcai trafóház
 LLRLLRR (Észtország/Egyesült Királyság)
 – TIT Planetárium (Budapest)
 MADA (Szerbia) – kelenföldi városközpont
 MNPL Workshop (Ukrajna) – OTP-toronyház
 PARADIGMA ARIADNÉ (Magyarország) – Déli pályaudvar
 PLURAL (Szlovákia) – újpesti Ady Endre Művelődési Ház
 VOJTĚCH RADA (Csehország)
 – az MSZMP XIII. kerületi székháza
 STUDIO ACT (Románia) – újpalotai toronyház

«Külső-kelenföldi református
templom, tervező: Szabó István

«A viasz munkás – Architecture
Uncomfortable Workshop

« Országos Villamos
Teherelosztó Központ,
tervező: Virág Csaba
(LAKÓTERV)

› Egy épület halála /
A-A Collective

OCTOGON: Adódik az első kérdés, hogyan éltétek meg a pandémiás helyzetet, az egyéves csúszást?

Smiló Dávid: Éppen a napokban tartottam egy előadást a Paradigma Ariadnéról Pozsonyban, ahol szóba került a biennálén történő részvételünk körüli helyzet. Ott úgy fogalmaztam, hogy úgy éltük meg a halasztást, mint egy „rémálmot”.

Molnár Szabolcs: Annyiban mindenképpen kettéválik a válasz, hogy mi, illetve a kiállításunk alkotói hogyan élték, éltük meg a halasztást, valamint mi zajlott a biennálé kurátorai között, a nemzetközi szinten. Gondolok arra, hogy a pandémia következtében talán még aktuálisabbá vált az ideai főkurátor, Hashim Sarkis programadó kérdése: How will we live together? (Hogyan fogunk együtt élni?) A mi szempontunkból a legrosszabb pillanatban született a halasztásról szóló döntés. Éppen abban a hajrában voltunk, amiben lényegében most is (május első hete – a szerk.). Szinte minden „csőre volt töltve”. A halasztás pillanatában óhatatlanul elengedtük a gyepőt. Önkritikusan fogalmazva: hiába lett egy plusz évünk, ezt az évet optimálisabban is be lehetett volna osztani. Ugyanakkor az a nemzetközi együttműködés, amit a 12 kiállító építész stúdió között életre hívtunk, nagyon jól

fogadta a kihívást. Senki nem lépett ki. Senki nem veszített motivációt. Nagy szerencsénk volt az itthoni együttműködéssel is.

Kovács Dániel: Amikor bejelentették az első halasztást, átütemeztünk, majd az újabb bejelentéseknél újra átszerveztünk. Közben az eredeti ütemezésről az is kiderült, hogy nagyon bevállalós volt. A rövid határidőhöz képest nagyon kockázatos elképzelésnek bizonyult 12 irodától azt kérni, hogy tervezzenek velünk egyeztetve valamit, mi pedig majd legyártjuk itt Budapesten. Volt olyan tárgy, amit az eredeti gyártás után szét kellett szedni és másik alkatrészrel újraépíteni. Tulajdonképpen azért sikerült minden elképzelést végül magas minőségben kivitelezni, mert a csúszás erre alkalmat adott. Most már ki merem mondani, hogy tavaly – az eredeti határidőre – nem biztos, hogy elkészültünk volna.

OCTOGON: Mivel ez az interjú a megnyitó napjaiban fog megjelenni, valamint a következő lapszámunkban hosszabban és részletesebben fogunk foglalkozni a biennáléval, ezért nem szeretnék a kiállított művek elemzésébe bocsátkozni. Mindenesetre úgy érzem, hogy mint egy irodalmi műben a késleltetés, illetve a kiállított tár-

gyak körüli „balladai homály” szépen alakítja a kiállítás drámáját. **Én ezt tiszteletben szeretném tartani.**

Molnár Szabolcs: Annyi azért elmondható, hogy magyar viszonylatban mindenképpen egyedi kiállítás lesz, ami bővíti a magyar pavilon eddigi gyakorlatát. Ez a tárgyiasult formátum azon a szokáson lép túl, amivel itthon gyakran az építészeztől állítunk ki hagyományos reprezentációs eszközökkel, mi pedig szeretnénk volna a biennálék eredeti szellemiségéhez csatlakozni azzal, hogy építészeztől állítunk ki. Következésképpen új narratívákat kell felépíteniük, konkrét manifesztációkon keresztül kell az építészeti problémákat ábrázolniuk. Ez újdonságként fog hatni.

Csóka Attila Róbert: Az lehet majd a látogató benyomása a magyar pavilon show-room részén, mint amit az Arsenaléban megszoktunk a biennálén. Ott is az absztrakt makettől a vetítésen és a rajzokon át az installációkig sok műfaj jelenik meg. Tizenkét olyan alkotás született, amelyek sokszínűségükben ezt a kifejezési módot reprezentálják: a könyvtől a monolitikus vagy kinetikus szobortól a giccs és trash határára lévő áldokumentarista videóanyagig sokféle megközelítés látható majd a kiállításunkon. Úgy gondolom, ez a sokszínűség szét is feszíti kissé a pavilon terét: egyszerre könyvtár és laboratórium.

Smiló Dávid: Ha meg kellene határozni, akkor valójában tényleg műtárgyakról beszélhetünk. Sőt, az előzetes elképzelések szerint remélhetően a Ludwig Múzeum gyűjteményébe kerülhet két-három most a biennálén bemutatkozó alkotás. Pedig nagy utat jártunk be a kiállítás megítélésével kapcsolatban. A múzeummal való korai egyeztetések egyik-másikán még elhangzott, hogy „mérnökök vagyunk”, és azt gondolom, hogy a gyűjteménybe kerülés lehetősége önmagában kifejezi, hogy sikerült tágítanunk a Velencei Építészeti Biennálé hazai megítélésének horizontját is: az építészet is lehet művészeti ügy, és örülök, ha ezen állítás mögé a legnevesebb hazai művészeti intézmény is fel tud sorakozni. Miközben mi ahhoz a koncepcióhoz nyúltunk csak vissza, amikor az 1980-as első nemzetközi építészeti biennálé alkalmával az építészek műtárgyakat állítottak ki. Bár az elején negatívan fogalmaztam, de a halasztás egyértelmű pozitív hozadéka, hogy az extra időt ennek a művészi megfontolásnak a nyomtatékosítására tudtuk használni: a kész műtárgyakat a Ludwig Múzeum tereiben nagyon szépen be tudtuk fotózni és a katalógusba valódi műtárgyforatók, s nem tervrajzok vagy virtuális képek kerülhettek be

OCTOGON: Ugyancsak kézenfekvő a kérdés, miszerint maga a világjárvány, a pandémia utólag beépült-e a kiállítási koncepcióba, vagy a katalógus tartalmába?

Csóka Attila Róbert: A pandémia léptékéhez képest, vagyis abban a léptékben, ahogyan a járvány az egész folyamatot befolyásolta, nem. Nyilván ez egy személyes érzelmi állapot is, amin keresztülmentünk. Nehéz elvonatkoztatni attól, hogy a pályának azon a pontján lévő építésziroda számára, ahol mi vagyunk, illetve ahol Kovács Dániel kutatóként tart, mekkora lehetőség a bemutatkozásra a biennálén. Pontosabban mekkora lehetőség lett volna, ha nincs a járvány körüli felfordulás. Másfelől az is igaz, hogy a Sarkis-féle felhívás talán a pandémiával nyert valódi értelmet.

Molnár Szabolcs: A kiállítás, amit eredetileg megterveztünk,

nem módosult lényegében. A koncepciókban nagyon erős referencia a csoportos kiállításokhoz fűződő történeti viszony, az azokhoz történő csatlakozás, Paolo Portoghesi 1980-as első biennáléja és a La Strada Novissima szellemiségének felidézése. Ebből fakadóan maga a kiállítás fizikai megvalósulása, a kiállítási tárgyak fizikai manifesztációja kezdetektől fontos alapvetése volt a programunknak. Ebből is következik, hogy nagyon fájó dolog lett volna, ha ebből az anyagból kizárólag egy online kiállítás jöhetett volna létre.

Kovács Dániel: Az elmúlt évben sokszor el kellett mondanunk magunknak: a mi témánk továbbra is releváns, függetlenül attól, ami a világjárványban történik. Olyan sokszor, hogy ma is töretlenül hiszünk benne. Ráadásul nem a pandémia az egyetlen dolog, ami az elmúlt egy évben történt. Például Pritzker-díjat kapott a Lacaton & Vassal építészduó. Az ő munkásságuk szorosán kapcsolódik ahhoz, amiről mi beszélünk. Egész egyszerűen más hivatkozási pontokat kell figyelembe vennünk, nem a vírust. A mi kezdeményezésünknek két alapelve van. Egyfelől a hálózatosodás, az, hogy egy networkben dolgozunk. Másrészt az az állítás, hogy az építészeti örökség kérdéseiben nem egy válasz létezik. Egymillió válasz van. Annyi válasz van, ahány példa.

Két hozzájárulásunk a későmodern építészeti örökségről történő eszmecseréhez: mi lenne, hogyha sokan gondolkodnának erről a korszakról, és mi lenne, ha felismernénk, hogy nagyon sokféle megoldás létezik.

OCTOGON: Sokunk számára a network, a hálózatos együttműködés nem jelent újdonságot, és nem értem, hogyan vált ez nálatok központi elemmé. Gondoljunk a HelloWoodra, a KÉK-re vagy a pecha kuchákra, a TED-ekre, az Új Irány munkamódszerére, a partitív tervezésre, ezek mind a kollaborációra, a networkre épülnek. Ez az együttműködési modell az alkotói fo-

lyamatokban, a tervezői praxisban, a tudástranszferben köznyelvé vált évek óta. Miért kap ekkora hangsúlyt mégis a projektetekben?

Kovács Dániel: Ha belegondolsz, akkor ebben a helyzetben van jelentősége és jelentése annak, hogy networkben dolgozunk. Mert annak ellenére, hogy az építészeti biennálék során voltak már nemzetközi együttműködések a magyar pavilonban, de ilyen széleskörű nemzetközi kollaboráció még nem valósult meg. Olyan programra, hogy az alkotók különböző országokból jönnek és egy magyar témára reflektálnak, nem emlékszem az építészeti biennálé történetében. Amikor az első, és mint utóbb kiderült, egyetlen kurátori találkozón alkalmam nyílt pár mondatot Sarkisszal beszélni, ő is ezt emelte ki a pavilonunk kapcsán, és erre visszatért egy újabb nyilatkozatában is. Nem mi vagyunk ugyanis az egyetlen pavilon, amely elindult ebbe az irányba. Igazad van, hogy mindennapos dolog networkben dolgozni, de a velencei biennálén mégsem evidencia.

Csóka Attila Róbert: Úgy gondolom, hogy az építészeti gyakorlatban sem feltétlenül létező a networkelés. Mi a hálózatosodásra egyfajta eszközként tekintettünk a magyar építészet disztribúciójában. Alapvetően azt tapasztaltuk, hogy a magyar építészet szereplői zárványszerűen kommunikálnak nemzetközi plénum előtt és nincsenek élő, személyes szakmai kapcsolataik a nemzetközi szinten. Itt most nem a Dezeen- vagy ArchDaily-publikációkra gondolok, hanem az építészeti biennáléokra, kurátori pozíciókra, konferencia-előadásokra történő meghívásokra, bizonyos válogatásokban történő szereplésre.

Molnár Szabolcs: A fiatal magyar építészek befelé hálózatosodnak. Nagyon

„A mi kezdeményezésünknek két alapelve van. Egyfelől a hálózatosodás, az, hogy egy networkben dolgozunk. Másrészt az az állítás, hogy az építészeti örökség kérdéseiben nem egy válasz létezik. Egymillió válasz van. Annyi válasz van, ahány példa.”

kevés esetben kifelé. Létezik egy elfelejtett hálózat a régió építészirodái között, amelyek hasonló kvalitásokkal, potenciállal, azonos történelmi élményekkel, „közös nyelven” tudnak beszélni akár a magyar építészetről is. A régióban mindenfelé van „Teherelosztó”. Létezik egy erős mentális hálózat, amit nem használunk eléggé.

Smiló Dávid: A magyar építész networkje a nemzetközi kuratori, múzeumi, akadémia elitben nem létezik. Régóta az a vágyam, hogy legyen egy Hungarian Architecture International Impact Index. Ez egy olyan éves dokumentum lenne, amely azt mutatja meg, hogy az adott évben az összes nemzetközi kiállításon, rendezvényen, konferencián mennyi magyar építész szerepelt, kapott meghívást, állított ki. Egy olyan dokumentum lenne ez, ami releváns tudna lenni, a fizetős marketing kamu díjak tömkelegével szemben.

OCTOGON: Ugyancsak problematikus számomra, hogy ti evidenciának tekintitek azt, hogy közös a kulturális alapszövet a régióban. Szerintem már a szocializmus internacionalizmusa is elfedett egy csomó kulturális különbséget. Nem vett tudomást a régió gazdag kulturális mintázatáról, a különbségekről. A rendszerváltás óta ezek mintázatok kerültek felszínre. Eltérő politikai, gazdasági, kulturális fejlődési vonalakat látunk.

Kovács Dániel: Három dolog van, ami a látszat ellenére közös a régióban: elsőként a régi rendszer társadalmának elmúlása, a második a fordulat élménye, a harmadik pedig az, hogy annak a rendszernek az épületei a mai napig velünk vannak. Ez három olyan állítás, amit nem igazán lehet vitatni. További kérdések például ezeknek a házaknak a mai percepciója, hogy milyen funkcióval, milyen anyagokból épültek stb., már nyilván országonként eltérnek. Ugyanakkor a legfontosabb pont, miszerint volt egy társadalom, ami már nem létezik, hogy ezt a változást átéljük és valamiféle traumát okozott, akár pozitív, akár negatív módon, és ezek a házak mégis a mai napig itt vannak, az a régióban közös. Van közös beszélőnyelvünk. A Transmodern konferenciák, amit korábban szerveztünk, meggyőzően bizonyították számunkra, hogy van egy ilyen közös tudás- és tapasztalathalmaz. A velünk egykorú építészekkel a biennálé kapcsán folytatott munka is bebizonyította, hogy egész egyszerűen sokkal könnyebben megtaláljuk a régió belüli közös hangot, közös referencialmázt, mint mondjuk a nyugat-európai alkotókkal.

Smiló Dávid: Elfogadom, hogy a rendszerváltás előtt és után is nagyon más épített minőségek jöttek létre, de maga a változás élménye közös volt. A tőke megjelenése az építőiparban rendszerszinten nagyon hasonlóképpen ment végbe. Ugyanúgy azokat az üresket töltötte ki ez a tőke az ingatlanfejlesztésekben minden országban. Fontos azt is látni, hogy a programunk egy generációs válogatás. Olyan fiatalokat válogattunk be, akik lakótelepeken nőttek fel vagy a nagymamájuk a lakótelepen lakott. Megélték a szocialista rendszer épített környezetét és annak a folyamatos elmúlását.

Molnár Szabolcs: Az alkotók kiválasztása egyébként hasonló konstrukciós folyamat volt, mint az épületeké. Volt egy nagyobb merítésünk, amiben szempont volt, hogy ebben a régióban praktizálnak-e az alkotók, illetve a praxisuk része legyen az, hogy foglalkoznak, gondolkodnak erről az örökségről. Fizikai vagy elméleti kapcsolatuk van ezzel a korszakkal. Sajnos a pandémia miatt csak egy alkalommal sikerült ideutaztatni a résztvevőket, de ez nagyon fontos pillanat volt, egy fantasztikus hétvége. Épületbejárások és jól tematizált panelbeszélgetések zajlottak, viták és közös kérdésselvetések hangzottak el, amelyek ugyancsak visszaigazolták a közös mentális hálónk létezését, amire rá lehet csatlakozni. Például a felkért irodáknak nem kellett elmagyarázni, hogy pél-

dául mi a művelődési ház. Ez egy angolnak vagy franciának elmagyarázhatatlan fogalom. Aztán összepárosítottuk a tervezőket az épületekkel. Bizonyos esetekben a kiválasztás nagyon egyértelmű volt, más esetekben kvázi pénzfelbontás döntött.

Kovács Dániel: Az alkotók kiválasztása során például nagyon érdekes tapasztalat volt, hogy szlovén partnert végül nem találtunk. Sokat gondolkodtunk azon, miért történt ez. Amennyire a szlovén kortárs építész 10-15 éve meghatározó volt a régióban, most nincs olyan iroda, ami az elmúlt 10 évben jött létre és kritikusan képes reagálni arra az örökségre, ami a rendszerváltás előtt épült.

OCTOGON: Az alkotók kiválasztása után a kiválasztott magyar épületekre szeretnék rákérdezni. Milyen szempontok alapján kerültek be az épületek, és miért 12-es lista? Gondolatok-e arra, hogy az épületek listája egyfajta kánont jelöl ki, hogy a kiválasztás aktusával, a biennálén történő bemutatásával óhatatlanul kánonképző helyzetbe kerültek.

Csóka Attila Róbert: Nem. Nekem személyesen az az álláspontom, hogy nem szükíténénk le ennyire a középmodern, későmodern építészeti kánont erre a 12 épületre. Nem annyira reprezentatív a válogatásunk, hogy leírja ezt a korszakot. Nem gondolom ezt kánonsémának.

Kovács Dániel: Ugyanakkor a mi projektünk részben – és ez egy jogos kérdés – a kánon átírásáról is szól. Mert miről szól a kánon? Arról, hogy vannak házak meg vannak a „jó házak”, a kanonizált épületek, amikkel nem kell foglalkozni. Mi azt mondjuk, hogy ennél a korszaknál nem így kell gondolkodni a kánonról és az épületekről, hanem rengetegféle mód van, ahogyan egy házzal, az épített örökséggel bánni lehet. Ha úgy tetszik, mi valójában másodvonalbeli házakat válogattunk, nem olyanokat, amelyek egy az egyben leképeznek a korszakot, hanem amik vitatottak, az elpusztítás, a lebontás határán állnak. Azt szerettük volna, ha minden alkotó szabadon és bátran gondolkodik, asszociál a kiválasztott házakkal kapcsolatban. Ha valóban ikonikus, kanonikus házakat választunk, óhatatlanul lett volna valamiféle mentális korlát még a külföldiek számára is, hogy vajon meddig lehet elmenni egy ikonhoz való viszonyban.

Molnár Szabolcs: Annyival talán ki lehet egészíteni, hogy a korszakon és a funkcionális lehatároláson túl a válogatásnál szempont volt, hogy valamennyire mégis ikonikus házak legyenek. Legyen atmoszférája, jellegzetessége az épületnek. Emellett interaktív kellett lennie, nem választottunk olyat, amit többször átépítettek, fel van újítva. Olyan házakat választottunk, amikkel korábban egyáltalán nem foglalkozott senki.

Csóka Attila Róbert: Még egy szempont volt, hogy a kiválasztott épületek veszélyeztetettek legyenek. Vagy alulhasznosítottak, vagy sajnos úgy tűnjön, reális az esély, hogy eltűnnek. Ráadásul a két leginkább ikonikus, a hagyományos kánonba leginkább illeszkedő épületet – a Teherelosztót és az újpesti Ady Művelődési Házat – azóta valóban le is bontották. Ha az építészekben létezne is valamiféle önkontroll, hogy a kanonizált épületeket megőrizték, a hatalom ezt az önkontrollt nem gyakorolja.

Kovács Dániel: Persze sok egyéb szempontot is számításba vettünk a kiválasztásnál, például azt, hogy legyen a házak tervezői között nő. Visszatérve a bontás kérdésére: szerettük volna tudatosítani a programunk résztvevőiben, hogy az benne van a pakliban, hogy ezeket a házakat le fogják bontani. Amikor kértük az alkotókat, hogy adjanak felvetéseket a 12 házról, azt is megmondtuk nekik, hogy ez a spektrum teljes egészében nyitott. Tehát ez is benne van, hogy ők mint kiállító alkotók a bontásra tesznek ajánlatot. Ebben az interjúban már el is lehet mondani, hogy konkrétan a Teherelosztóra fantasztikus reflexió érkezett még a valódi bontás előtt. Az A-A Collective ugyanis megtervezte a teherelosztó temetését. A háztól való elbúcsúzást egy öt éves búcsúzási folyamat, gyász keretében. Ennél adekvátabb választ egy még nem létező, de anticipált történetre nem is kaphattunk volna.